

is próbálnak segíteni. Éppen ezért dr. Zsók Ottó azt tartja a legfontosabb feladatának, hogy megjelenessék azt a szakkönyvet, mely szintézisbe hozza a logoterápiát a neurobiológia eredményeivel.

A *Logoterápia és egzisztenciaanalízis* című kiadvány ez alkalommal is széles érdeklődésre tarthat számot. A fenti rövid ízelítóből is látható, hogy egyetemi hallgatók, filozófusok, lelkesek, pedagógusok, orvosok, pszichológusok is találhatnak

benne olvasnivalót. Hasznos információt nyújt mindazoknak, akik az elmélet iránt érdeklődnek, vagy a gyakorlatban alkalmazzák a logoterápiát és az egzisztenciaanalízist, valamint azoknak is, akiknek a gondolkodását értelem- és értékközpontúság jellemzi, és akik a frankli antropológia fényében tekintenek az emberre.

Vincze Csilla

A hermeneutika demokratizmusa

Nyirő Miklós (szerk.): *Hermeneutika és demokrácia. Tanulmányok Fehér M. István tiszteletére.*
L'Harmattan Kiadó – MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport, Bp. 2017. 253. old.

„Magam is tanulom, mit jelent demokratának lenni”
Fehér M. István

A budapesti L'Harmattan kiadónál *Hermeneutika és demokrácia* címmel nemrég megjelent tanulmánykötet a hermeneutikai filozófia területén egy immár több évtizedre kiterjedő kutatássorozat és ennek résztvevőit intézményesen is tömörítő szellemi műhely újabb szakmai eredményeit tárja az olvasóközönség elé. Az „újabb” minősítés ez esetben sokkal inkább a kötet 2017-es megjelenési évére, mintsem a tanulmányok keletkezési időpontjára utal, de éppen ez a körülmény tesz lehetővé egy átfogó rátekintést annak a sokoldalú kutatói, alkotói és tudományosvezetői folyamatnak az egészére, amely voltaképpen a múlt század kilencvenes éveinek az elején vette kezdetét a Filozófiatörténet Tanszék létrehozásával a Miskolci Egyetemen Fehér M. István professzor vezetésével, s majd a 2000-es évek folyamán ugyancsak az ő szakmai irányítása alatt nyerte el azt a jól szervezett, a filozófiai hermeneutika kérdései iránt érdeklődő fiatal kollégákat és a doktorandusok nemzedékeit foglalkoztató kutatói műhelyjellegű, amelyet manapság az ELTE Filozófiai Intézete Doktori Iskolájának a *Hermeneutikai Programja*, illetve 2012-től az

MTA–ELTE Hermeneutikai Kutatócsoport tevékenysége jelenít meg. Ebben a tevékenységi körbe illeszkedik a *Hermeneutika és jelenkor* címmel 2007 és 2010 között a Miskolci Egyetemen (a Filozófiai Intézet, az MFT Hermeneutikai Szakosztálya, valamint a MAB közös szervezésében) megrendezésre kerülő konferenciasorozat is, amelynek a 2010-es decemberi eseményére Fehér M. István professzor 60. születésnapja kínált alkalmat. Mi sem lehet találébb témaválasztás a hermeneutikai filozófia ügye mellett elkötelezett professzor nemzetközi elismertségű szakmai teljesítménye és a hermeneutikai beállítódást tanári és emberi magatartásában is megjelenítő egyénisége iránti tisztelet kifejezésére a tanítványok és a kollégák részéről, mint a *hermeneutika és a demokrácia* viszonyának a kérdésköre, amelynek vizsgálata során mindkét irányban egyaránt megnyílnak a filozófia művelésének az elméleti és gyakorlati, személyes és közösségi dimenziói. E tekintetben a jelen kötet anyaga kiválóan kiegészíti és kiteljesíti az MTA–ELTE Hermeneutikai Kutatócsoport tagjainak az EMFT filozófiai folyóiratában, a *Többlet* 2014/1-es számában *Hermeneutika*

és *humanizmus* gyűjtőcímmel közölt tanulmányait. A tanulmányok szerzői mindkét esetben többnyire ugyanazok a személyek, s nagyjából a tanulmányok keletkezésének időszaka is azonos, hiszen a 2010-es konferencia előadásait a szerzőik a későbbiekben fejlesztették a kötetben megjelent tanulmányokká. Ez nem is történhet másképp, hiszen hermeneutika és humanizmus, hermeneutika és demokrácia egymásra és egymásba nyíló problémakörök, amelyek lényegileg érintik nemcsak a filozófiai hermeneutika által képviselt szemléletet és beállítódást, hanem a más kortárs filozófiai teljesítményekhez való viszonyát is.

Aki a nyitottság, az értelmezés szabadsága, a saját tapasztalatok és vélekedések próbára tétele, a megegyezéshez vezető párbeszédre és megértésre irányuló törekvés elvei és gyakorlata irányából közelít a filozófiai hermeneutikához, semmit sem vélhet természetesebbnek, mint a hermeneutika és a demokrácia mély, strukturális egymásra vonatkozását, a hermeneutika nyilvánvaló demokratizmusát és a demokrácia folytonos hermeneutikai nyitottságát. És mégis a hermeneutika és a demokrácia viszonya korántsem mentes a feszültségektől, sőt ellentmondásoktól sem. Ezt a kötet szerkesztője, a miskolci konferencia ötletgazdája, Nyíró Miklós is érzékelteti, amikor a bevezetőben arra utal, hogy többek között a hermeneutika és a demokrácia közötti viszonynak a tanulmányokban megjelenített többértelműsége és sokrétűsége miatt sem lehetett a kötet anyagát monolitikus tömbökbe szervezni, ehelyett a kötet belső rendjét inkább „a konszonzancia és a disszonzancia hullámszerű váltakozása” jellemzi (12.). Ez annál is inkább így van rendjén, mivel a kötetben helyet kapó tanulmányok szerzőinek nem mindegyike tekint a hermeneutikai szemlélet és beállítódás felvállalása irányából a demokrácia felé megnyíló filozófiai és egzisztenciális lehetőségekre, hanem többen vannak olyanok is, akik más kortárs filozófiai orientációk (pl. a Rorty-féle pragmatizmus) elkötelezettjeként, illetve a hermeneutikával szembeállítható vitafelületeken (Nietzsche, Derrida, Carl Schmitt, Hannah Arendt koncepciói felől) igyekeznek belátni és feltárni a hermeneutikai állásponthez közelíthető vagy azzal közösnek

bizonyuló vonásokat a demokráciával kapcsolatos elméleti és gyakorlati megfontolások terén.

A kötetbe foglalt tanulmányok többségének a gondolatmenete voltaképpen egy olykor nyíltan feltett, máskor csak a háttérben hallgatólagosan megcélzott közös kérdés köré szerveződik: összeegyeztethető-e valamiképpen a hermeneutikai szemlélet és beállítódás a demokrácia eszméjével és gyakorlatával? Ha igen, akkor miképpen? Ha mégsem, akkor miért nem? Ugyanis a hagyományosan a szövegértelmezés elméletének és gyakorlatának tekintett hermeneutika és a demokrácia mint egyfajta politikai berendezkedés és mint a társadalmi együttélésnek egy történelmileg kialakult rendszere egymástól viszonylag távol eső valóságoknak tűnnek. A kötetben helyet kapó tanulmányában (*A szövegértelmezéstől a társadalmi együttélésig*) – régebbi kutatási eredményeire is visszatekintve – Fehér M. István is abból az alapállásból indul ki, hogy a „szövegértelmezés” és a „társadalmi együttélés” látszólag egymástól távol eső és heterogén dolgok (vö. 17.), s Nyíró Miklós is azzal a gondolattal indítja a tanulmányát (*Hermeneutika mint társadalomkritikai paradigmaváltás*), hogy „a hermeneutika és a demokrácia összefüggéseire hivatkozni látszólag zavarba ejtő” (48.). Ezt a látszatot erősíti az a tény, hogy a kortárs filozófiai hermeneutika kimunkálói – M. Heidegger és H.-G. Gadamer – közül egyikük sem tematizálta kimondottan a demokrácia problémáját, a hermeneutikai szemlélet és a demokrácia viszonyát. A demokrácia a politikai berendezkedés egy fajtája, a hermeneutikában pedig – Nyíró megállapítása szerint – nem sok szó esik politikáról; a filozófiai hermeneutika egyetemes ontológiai igénnyel lép fel, ezzel szemben a demokrácia esetleges történeti képződménynek bizonyul (vö. 48, 50.). A demokrácia és a politika filozófiai kérdéseinek a tárgyalása többnyire a politikai filozófia illetékességi körébe tartozik, s e tekintetben – amint erre Olay Csaba is rámutat a tanulmányában (*Pluralitás és nyitottság: hermeneutikailag és politikailag*) – a hermeneutika és a politikai filozófia nem tűnnek kapcsolódó területeknek (92.). Ennek egy lehetséges

magyarázatát Nyíró abban látja, hogy a modern demokráciák problémái a modernitás problémáiba ágyazódnak, ezek pedig szorosan összefüggnek a felvilágosodás alakzataival. A hermeneutika viszont távolságot tart bizonyos felvilágosodás kori eszmékkel, mi több, a hermeneutika bevallottan is „nem a felvilágosodás fogalmiságában mozog”, ennél fogva pedig könnyen kialakulhat az a „csalóka látszat”, hogy „a hermeneutikának nemigen lehet érdemi mondanivalója a demokrácia ügyeiről” (53, 54.). A vázolt látszatok háttérében egy másfajta előítéletrendszer is meghúzódik, amelyre Lengyel Zsuzsanna Mariann utal a tanulmányában (*A demokrácia éthosza hermeneutikai nézőpontból [kitekintéssel Heideggerre]*). Ezek az előítéletek többnyire Heidegger filozófiájában, illetve annak a megítélésében gyökereznek. Addig, amíg a fiatal Heidegger Arisztotelész-elemzéseiben a politika lényege a humanizáló és közösségteremtő hatásaiban rejlett, a kései Heidegger számára a technika negatív hatásai következtében a demokrácia és a politikum világa kétértelművé vált, s már egyáltalán nem nyilvánvaló a humanizáló és közösségteremtő szerepe. Ennek következtében kialakult az az általánosan elfogadott nézet, hogy a heideggeri gondolkodás nem egyeztethető össze a filozófiai demokráciafelfogás céljaival, hogy a nyilvánosság heideggeri kritikája demokráciakritikaként olvasható, sőt egyesek a heideggeri beállítódást egyenesen antidemokratikusnak tekintik (vö. 196.).

A kötet szerzői egyetértenek abban, hogy a demokrácia fogalmának és megközelítési módjainak többféle változata lehetséges. Kiss Andrea-Laura *A demokrácia mint játék. Hermeneutikai lábjegyzet a demokrácia fogalmához* című tanulmányában a demokrácia szó görög értelméből kiindulva szisztematikusan számba veszi a történelem folyamán kialakult demokráciafelfogásokat és demokráciaformákat. Sorra kerül Platón, Arisztotelész, majd az újkorban Montesquieu, Rousseau, Tocqueville demokráciával kapcsolatos elgondolásainak a bemutatása, végül pedig kitér Robert Dahlnak a pluralista demokráciával kapcsolatos elemzéseire, kiemelve, hogy a pluralizmus, autonómia és politikai

kontroll összehangoltságának köszönhetően a pluralista demokrácia fogalma áll talán legközelebb a demokrácia ideájához (vö. 241.).

A demokráciával kapcsolatos elemzéseket jól észrevehető módon a hermeneutikához való közelítés, a hermeneutika irányába való nyitást hordozó jellemzők beazonosítására való törekvés motiválja. A tanulmányok egy csoportja a demokrácia problémáját a politikával összefüggésben, a politikai nyilvánosság és pluralitás irányából közelíti meg. Ez jó alkalmat kínál egyes szerzőknél a demokrácia határainak a megvonására is, illetve belső ellentmondásosságának a kimutatására. Olay Csaba a politikai helyzetértékelés és cselekvés számára lehetséges megismerés jellegének meghatározására irányuló vizsgálódás során (93.) a politikainak egy olyan „kiegészített fogalmát” állítja előtérbe az előbbieken említett tanulmányában, amely egyszerre foglalja magában a kormányzat gyakorlását, valamint a polgárok közéleti tevékenységét a nyilvános térben. Az így felfogott politikában lényegileg benne rejlik a pluralitás: a politikai szereplők mássága, valamint a politikai tér pluralitása – állítja a szerző (vö. 98.).

Lőrincz Csongor *A demokrácia ígérete (latencia és nyilvánosság között)* című tanulmányában az ismeret és a bizalom, a tudás és a részt vevő cselekvés együttállását, valamint a nyilvánosság szükségletét emeli ki a demokrácia lényegi jellemzőiként. A nyilvánosság kognitív szerkezetét elemezve kimutatja, hogy a megléte „jobb megismerést” eredményez, ugyanis valami a nyilvánossága révén bizonyulhat ténylegesen helyesnek és jónak. Simmel titokról alkotott felfogására utalva rámutat, hogy a nyilvánosság és titok viszonyában a demokrácia belső határoltága érhető tetten. Carl Schmitt koncepciója kapcsán pedig kiemeli, hogy a nyilvánosság a politikai kontrolljaként érvényesül, s a szuverenitás, engedelmség, participáció megvalósulásában valamint az alárendeltek önmaguk elleni védelmében (is) szerepet játszik. Habermas, Derrida, Plesner és Carl Schmitt idevágó nézeteit egybevéve a szerző egy olyan demokrácia ígését vázolja fel, amely a nyilvánosság érvényesítése révén képessé válik az

önmaga ellen fordulástól is megvédeni önmagát és a résztvevőit, autoimmunitásra téve szert egyfajta belső megosztottság révén. Ugyancsak Carl Schmitt politikai teológiájának a reprezentációfogalmára, s annak a politikai nyilvánossággal való kapcsolatára építi a tanulmánya gondolatmenetét Kulcsár-Szabó Zoltán is. A *Reprezentáció és politikai nyilvánosság Carl Schmittnél* című tanulmányban a *forma* és a *reprezentáció* kölcsönös feltételes viszonyát bontja ki a politikai és az állam kapcsolatára vonatkoztatva. A bevett szemiotikai hagyománnyal szemben a reprezentációnak itt egy olyan jelentésköre aktivizálódik, miszerint az nem más, mint valamely (politikai) erő önkifejezése, önmegjelenítése, ami annyit tesz, hogy a reprezentáció maga teremt autoritást, tehát hatalmat is, méghozzá éppen a létrehozott forma által. Ez jól észrevehető a *reprezentatív beszéd* esetében is, amely mint önmagát formáló beszéd maga teremt formát és hatalmat (vö. 139.). Ebben a vonatkozásban az állam mint nyilvános hatalom – *forma*, amely egy közösség életének alakot kölcsönöz. A nyilvánosságnak ebben az a szerepe, hogy elhatárolja a politikai cselekvés dimenzióját a személyestől, az egyéni, privát érdekek világától. Ily módon a nyilvános formában és közegben végrehajtott *reprezentatív akciók*, különösen a politikai *döntések* képesek felülmúlni, semlegesíteni a meg nem értés, megvetés, gyűlölet nekik ellentmondó, a személyes szférában továbbra is/mindig is fennálló viszonyait, s a privát szférába utalják azokat vissza. A szerző, Carl Schmitt gondolatait fejtegetve, arra is rámutat, hogy a reprezentáció elvének érvényesülése korlátozza a demokratikus pluralizmust, sokkal inkább az egységteremtés irányában hat. A nép valójában csak akkor reprezentál/reprezentált, amikor egységet képvisel, azaz formát nyer, a létezés egy sajátos alapvető módjaként állítódik elő a megformáltsága révén, s ez a forma az állam (vö. 146.). A nép végső fokon államban és államként reprezentálja magát, ugyanakkor a nép mint egység képes csak állam-má formálni magát, meghaladva a heterogenitást, s a politikai döntés voltaképpen csak nyilvánvalóvá teszi, a felszínre hozza a latensen már meglévő egységet. Ez pedig kizárja a pluralizmust, és az

egyenlőség demokratikus elve egy olyasfajta homogenitásban nyeri el az értelmét, amely képes valamiféle szubsztanciává, politikai entitássá lényegülni (vö. 147.). A szerző arra is rámutat, hogy Schmitt politikai antropológiájában a barát/ellenség megkülönböztetés az, ami nyilvánosság, *láthatóvá* tesz egy politikai entitást vagy szubsztanciát, a politikait magát, mivel a politikai egység sajátos létmódját az ellenség definiálja, s a politikai reprezentációja ebben az értelemben valójában nem más, mint a barát/ellenség megkülönböztetés maga (vö. 148.).

Losoncz Alpár *A „vad demokrácia” – az elmentmondások örvényében* című tanulmánya az előbbieknél ellentmondó, azokat meghaladó álláspontot bontakoztat ki. Claude Lefort-nak „a modern állapot tragikus helyzetével” kapcsolatos elgondolásait fejtegetve olyan „alap nélküli” politikai társadalom képét vázolja fel, amelyben az egység nem tételeződik változatlan lényegként, hanem a szétválasztódások teszik lehetővé az egységet, s abban mindig szerepet kap az állammal szemben lázadó polgári *közösség* is (vö. 149.). A francia forradalomnak a *fennkölttség* reprezentációjára tett politikai kísérlete vonatkozásában feltevődik a kérdés, hogy vajon a modern demokrácia kibontakozása nem éppen a fennkölttség reprezentációs projektje balsikerének köszönhető, annak, hogy bebizonyosodott: a „közakarat” nem reprezentálható, s ily módon a reprezentációs hatalomképződés helyett egy radikális hatalomnélküliség, hatalomhiány képződik a demokrácia *szívében* (vö. 159.). Lefort úgy véli, hogy a demokráciában a hatalom helye üres, ami állandó leplezésre szorul, s így a demokrácia mélyén a rejtőzés és leleplezés folytonos feszültsége húzódik meg. A hatalomnélküliség viszont minduntalan az erőszak alkalmazásával fenyeget. Mindez azzal függ össze, hogy a demokráciában eredendő meghatározatlanság rejlik, ami a modern társadalom szerkezetéből ered. Ugyanis először a történelem folyamán a társadalom *immanens* módon, mintegy önmagát reprezentálva, határozza meg magát, s a demokráciában megjelenik a modern közösség, de nem áttetszőként, hanem végtelenül „megosztott fenoménként”

(162.). Ebben egyúttal a modernség dilemmái is feltárnak. Ezek közül az egyik legfontosabb – a hatalomkonstituáló reprezentáció történelmi balsikere folytán – a nép *konstituálódásának* a tisztázatlansága, az a tény, hogy a népszuverenitás elve nem tud számot adni a nép létrejövéséről. A nép helyett a Mi-fogalom lép életbe mint konstituáló létesülés, mint valamifajta fikció, amely állandó problémát, konfliktusforrást jelent. A Merleau-Ponty-féle értelemben vett „vad” demokráciát a létesülés kapcsán felbukkanó konfliktusok jellemzik (vö. 167–169.).

A kötetben több tanulmány is Richard Rorty neopragmatista koncepciójának a horizontjában tárgyalja a politika, demokrácia és filozófia összefüggéseit. Krémer Sándor *Rorty a demokráciáról* című tanulmányában kiemeli, hogy Rorty elgondolása szerint a modern demokrácia a legjobb társadalmi formáció, mivel nincs nála a gyakorlatban jobban működő; olyan nyitott társadalom, amely önmagában hordja saját fejlődésének lehetőségeit, tehát a jövőben még jobb lehet (vö. 170.). Rorty a pragmatista hagyományban Dewey által képviselt *deliberatív* demokráciával szemben a demokrácia *kompetitív* modelljét részesíti előnyben, a konszenzust, az egyetlen autoritásként elfogadható interszjektív megegyezést valamint a gazdasági-társadalmi jólétet tekintve a demokrácia alapjának. Bár a demokráciát is pusztán az emberiség egyik történelmi lehetőségének véli, amely ki van téve az esetlegességnek (hiszen válságba kerülhet, s olyankor mindjárt előbukkan az ember nem demokratikus természete), mégis úgy véli, hogy a demokrácia mint az új szolidaritás, az erkölcsi haladás és az igazságosság helye, a leginkább megfelel az emberi természetnek, s a liberális demokrácia *utópiája* kivételt képez az esetlegesség alól; a demokrácia a *remény* társadalmának tekinthető (vö. 175.). Mivelhogy pragmatista nézőpontból szemlélve a demokrácia a gyakorlatban bevált formális eljárások és hatalmi struktúrák rendszereként tűnik fel, amelyeket *tapasztalati alapon* fogadnak el, Rorty úgy véli, hogy nem szükséges számára külön elméleti szintű filozófiai megalapozás (vö. 171.). Ennélfogva a demokráciában a filozófia szerepköre

is átalakul, kulturális politikává minősül át. Mivel a demokráciában összekapcsolódik a társadalmi jó és a legfőbb erkölcsi jó, a politika és a filozófia is összekapcsolódik az etikával, s Rorty véleménye szerint a *liberális demokráciában* lehetőség nyílik arra, hogy a filozófia valóban kulturális politikává válhasson (vö. 172.). Boros János fejtegetése ugyancsak ebbe a kontextusba illeszkedik, a Rorty koncepciójában előtérben álló két fogalom, az irónia és a szolidaritás viszonyának vizsgálataként a gyakorlati cselekvés vonatkozásában, amelyet a demokrácia feltételez, némi polemikus indítással kapcsolódva Fehér M. Istvánnak egy korábbi Rorty-értelmezéséhez. Tanulmányában (*Az irónia szolidáris hermeneutikája. Néhány megjegyzés Fehér M. István Rorty-értelmezéséhez*) egy lehetséges válaszkísérletet fogalmaz meg Fehér M. István kérdésére: Lehet-e *ironikusan szolidárisnak* lenni? (188.) Boros mellett érvel – szembeszegezve az előbbivel a saját kérdését: Lehetünk-e ironikusak az iróniával, kezelhetjük-e ironikusan saját ironikus beállítódásunkat? –, hogy az egyetemes beállítódásnak tekintett irónia valójában performatív ellentmondás (vö. 185.). Véleménye szerint az iróniának a cselekvésben nincs helye. Hiszen nem lehet egy olyan teória vagy elv alapján cselekedni, amellyel szemben végsőkig ironikusak vagyunk (vö. 188, 189.). Az irónia maga nem tekinthető egyetemes cselekvési elvnek, hiszen egyetemes törvényként önmagát számolja fel. De az irónia mint belső távolságtartás sem lehetséges a gyakorlati cselekvésben, mivel a saját cselekvésünktől nem lehet távolságot tartani; közvetlenül cselekszünk. Ennek alapján Boros úgy véli, hogy „a demokrácia és a szolidaritás a gyakorlat közege, mellyel szemben nem lehetünk ironikusak”, „itt nem engedhetünk meg bizonytalanságot” (192.). Ez a hozzáállás Rorty esetében a filozófus feladatára is kihat, ami abban áll, hogy biztonságosabbá tegye a világot a demokrácia számára. Boros rámutat, hogy Rorty gondolata, miszerint a demokráciát nem kell filozófiailag megalapozni, korántsem jelenti azt, hogy nincs szükség a demokráciában filozófiára, ellenkezőleg, több filozófiára, azaz több

„meggondolt gondolatra” van szükség, mint bármely előző társadalmi állapotban (vö. 192–193.).

Ezek után újfent feltehető a kérdés: összeegyeztethető-e a demokrácia a hermeneutikai szemlélettel? Az előbbieken bemutatott tanulmányok gondolatmenete, ha nem is vázolja fel/mondja ki expliciten, hogy a pluralitás, a nyilvánosság és a gyakorlati-etikai beállítódás a hermeneutikai szférára is nyitott, valójában e vizsgálódások mindegyike intenciójában e nyitottság feltárása és körülhatárolása felé irányul.

A hermeneutikának az európai filozófiai hagyományba való beágyazódását tekintve Nyíró Miklós a már idézett tanulmányában úgy véli, hogy a hermeneutika bizonyos értelmű szembehelezkedése a felvilágosodás fogalmaival korántsem jelenti a kívül kerülését ezen a hagyományon, amelyhez egyetemességigénye révén is kötődik, sőt nagyon is beleilleszkedik a modernitáskritika távlatába. Nyíró hipotézise szerint a modernitáskritika Habermas által felvázolt három távlat (baloldali, jobboldali ifjúhegelianusok, majd az antihegelianusok, mint Nietzsche) mellett a filozófiai hermeneutika a modernitáskritika negyedik távlataként bontakozik ki, s társadalomkritikai paradigmaváltást hordoz magában. De a hermeneutikai filozófia lényegi vonásai – mutat rá Nyíró – hamis beállításba kerülnek, ha a Hegeltől és a felvilágosodásból származó fogalmi keretben próbáljuk megítélni (vö. 69.). Ugyanis a filozófiai hermeneutika nem függetleníthető a heideggeri alapvetéstől, s mint ilyen nem illik abba a fogalmi konstellációba, amellyel Habermas operál. Tehát a filozófián belüli fogalmi, orientációs és strukturális akadályok is felmerülnek annak az útjában, hogy a hermeneutikai vizsgálódást olyan problémákhoz közelítsük, mint például a demokrácia kérdésköre, melyekről úgy tűnik, hogy a felvilágosodás uralkodó fogalomrendszeréből kinövő kritikai racionalizmus és politikai filozófia illetékességi körébe tartoznak. Nyíró egyfajta „hermeneutikai racionalitás” meglétét is feltételezi. De ez nem választható le a hermeneutika ontológiai igényéről, arról, hogy a megértést és az értelmezést az

emberi lét végbemenési módjának tekinti, s ilyenként a reflexív értelem és ész elé kérdez (vö. 72.). A igazi dialógusban létmegértés, igazság rejlik, s a párbeszédnek révén kiépülő társadalmi kötődések *hermeneutikai közösséggé* is formálódnak (vö. 80.). A „phronészisz” problémaköre felől tekintve a „hermeneutikai racionalitás” etikai-politikai színeze is megmutatkozik (78.), s ez arra ösztönzi a szerzőt, hogy a hermeneutika és demokratizálás viszonyára való tekintettel a gadameri filozófiai hermeneutika irányából a Rorty filozófiai koncepciójára megnyíló perspektívát is számba vegye.

Olay Csaba elgondolása szerint bár a hermeneutika és a politikai filozófia elkülönülő regisztereket képezik a kortárs filozófiai gondolkodásnak, a pluralitás fenomenjének leírása mind a hermeneutikában, mind a politikai filozófiában helyet kap. Ez nem is lehet másként, mivel a hermeneutikai szituációk eltéréséből adódó értelmezés pluralitása megszüntethetetlen, s az értelmezésben a pluralitás és nyitottság szervesen összetartozik (vö. 97.). De a politikában úgyszintén lényegileg benne rejlik a pluralitás, úgy is mint a politikai szereplők mássága, s úgy is mint a politikai tér pluralitása. Hasonlóképpen mind az értelmezéshez, mind a politikai térhez egy sajátos nyilvánosság is hozzátartozik. Nemcsak a politikai tér nyilvános, hanem a szöveg értelme is. Az értelmezés is térszerű, s a folyamatában kibontakozó megértés valami olyasmihöz jelent hozzáférést, ami nem privát jellegű (vö. 103.). Mindazonáltal arra is oda kell figyelnünk, hogy a nyitottság tekintetében értelmezés és politikai cselekvés különbözik is egymástól, hiszen az értelmezés folyamata bármikor felfüggeszthető, a politikai cselekvés síkján viszont cselekvéskényszer érvényesül, azaz adott helyzetben a cselekvés elkerülhetetlen (vö. 108.).

Nemcsak a hermeneutika, hanem a demokrácia mai jelenségei is magukban hordozzák a nyitás lehetőségét, ez esetben a hermeneutika irányába. Losoncz Alpár a fentiekben vázolt gondolatmenetét azzal folytatja, hogy mivel a demokráciában a modern közösség végtelenül „megosztott fenomenként” jelenik meg, a demokrácia olyan helyek együtteseként tárul fel, amelyben

értelemteremtődések és sűrítődések mennek végbe, – Marc Richir szavaival – „kirojtózódnak” az értelemek (163.). A demokráciának tehát szükségképpen van hermeneutikai dimenziója is. Ezt a hatalom és a szabadság *paradoxális együttállása* a demokráciában is alátámasztja. Addig, amíg a demokráciában megmutakozó pozíció függ a hatalmi hálóban elfoglalt helytől, a szabadság heterogén és heteronóm jellegzetességeket is tartalmaz, s ez ellentmond annak a modern ígéretnek, hogy a szabadság oszthatatlan, és arra utal, hogy a szabadság mindig *hermeneutikailag* értelmezendő, különben csupán *a hatalom epifenoméniájának* lenne tekinthető (vö. 164., 165.). Losoncz Alpár kiemeli, hogy megérteni a demokrácia kérdését egyfajta hermeneutikai szükségszerűség. Hiszen a demokrácia nemcsak megoldásokat produkál, ahogy a pozitív értékelői általában tekintik, hanem állandó probléma is, mivel nehezen megoldható ellentmondásokat is magában hordoz, *nem-demokratikus* vonatkozásokkal is mindig kapcsolatban áll (vö. 167.). A demokrácia egyik legnagyobb ellentmondása abban áll, hogy olyan alanyokat is teremthet, amelyek megkérdőjelezzik a létét. Az erőszak is tápláló forrást találhat magában a demokráciában. Ha történelmileg tekintjük, azt látjuk, hogy a demokrácia mindig nem demokratikusan konstituált és sohasem válhat teljessé; a demokrácia működése mindig függ a teljessé váló demokrácia lehetetlenségétől. Tehát számot kell vetni a demokrácia „lehetetlenségi feltételével”, ami folyamatosan értelmezési feladatokat állít elő (165.). Mindehhez az is hozzájárul, hogy bár a demokrácia általános normarendszere kodifikálható, a demokratikus körülmények között végrehajtott cselekvés etikai vetülete sohasem foglалható világosan rögzített normákba. Az etikai döntést „sötétben” kell meghozni, és kockázatos, a következményei beláthatatlanok. Ennélfogva az etikai mozzanat mindig értelmezésre szorul, különös hermeneutikai gyakorlatot igényel (166.), s ez a követelmény szükségképpen közelíti egymáshoz azokat a felfogásokat, amelyek a gyakorlati oldalról világítják meg a demokrácia és a hermeneutikai értelemben vett értelmezés és megértés kérdéseit.

Ezen a ponton most visszatérhetünk Lengyel Zsuzsanna Mariann tanulmányához, amelyre már a recenzió első felében is hivatkoztunk. A tanulmány egy alapvető kérdésre keresi a választ: a heideggeri-gadameri hermeneutika és a demokrácia egymást kizáró fogalmak-e? (198.) A demokráciával látszólag szembehelyezkedő heideggeri koncepció elmélyült vizsgálata útján megvalósuló válaszkérés végül is ahhoz az állásponthoz vezet, hogy a demokrácia tényleges gyakorlathoz szükségképpen hozzátartozik a gondolkodás demokratikus jellegűvé válása is. E tekintetben a tényleges kérdések úgy tevődnek fel, hogy milyen sajátosságok mentén válik egy gondolkodás demokratikus jellegűvé (198.), illetve miként képes a hermeneutika mint gondolkodásforma demokratikus irányba mutatni. A tanulmány a heideggeri éthosz-fogalom kibontásával és a demokrácia problémáival való összefüggései komplex elemzésével keresi e kérdésekre a választ, rámutatva arra is – éppen a heideggeri filozófia példáján –, hogy miben áll a szerepe a hermeneutikának a filozófiai gondolkodás demokratikus jellegének kialakításában (vö. 199.).

Szándékosan hagytam a végére Fehér M. István kötetnyitó tanulmányában az annak alátámasztására felvázolt érvrendszer bemutatását, hogy két olyan látszólag egymástól távol eső terület, mint a szövegértelmezés, illetve az emberi együttélés hogyan függ össze mégis szükségszerűen egymással. Hiszen mindazok az elgondolások, melyeket ezidáig számba vettünk, voltaképpen az itt megfogalmazódó érveket erősítik. Fehér M. István a lényegi mozzanatra építi az érvelését: e látszólag távol esők között mi más lehetne a tényleges kapcsolat, mint maga a *közösség*. A szövegértelmezők közössége, akik nemcsak egymással, hanem a múlttal is közösséget alkotnak, a Rorty által szorgalmazott tudományos közösség, amely interszubjektíve létrejövő megegyezésen alapul, s végül maga az emberi társadalmi együttélés is egyaránt valamiféle autentikus közösségfogalmat s a közösségi élet ennek megfelelő gyakorlatát feltételezi. Mindaz, amit a hermeneutika a szövegértelmezés kapcsán feltár – a nyitottság, a megengedés, az alázat elve

és gyakorlata, a végesség tudata – túlterjed a szövegértelmezés körén, s az emberi együttélés meghatározott formái felé mutat. Az igazi autentikus közösségnek demokráciakonstituáló jellege van (vö. 23.). Fehér M. István ennek három meghatározó vonását emeli ki. Az egyik az egymás iránti nyitottság, az igazi emberi kötődés alapja, amely hermeneutikai vonatkozásban a hagyomány iránti nyitottsággal egészül ki. A másik a végesség, mivel a végességükre ráébredők képesek igazi közösséget alkotni (vö. 24.). Az emberi végesség az igazi egyenlőség alapja, amit leginkább a „halál demokráciája” (23.) fejez ki. De ugyanakkor a végesség tudatával jár a felismerés, hogy van „rajta kívül” is valami más, ami úgyszintén érvényesíteni próbálja a maga igényeit. S végül a harmadik, ami az előző kettőből is következik: az életformák sokszínűségének és egymással felcserélhetetlen, egymásra redukálhatatlan pluralitásának a fel- és elismerése (vö. 24.). E vonások mentén tárul fel a hermeneutikai szemlélet és beállítódás tényleges demokratizmus, amelyben együtt van az emberi, társadalmi egyenlőség, sokszínűség, redukálhatatlan pluralitás, emberi méltóság, nyitottság, antidogmatikus beállítottság, önkritika iránti készség, a másik máságának elismerése, érvényre juttatása, dogmák, doktrínák, mindenfajta fanatizmus, aszkétizmus elutasítása (vö. 26.). Ez a demokratizmus egyaránt jellemzi a szövegértelmezés gyakorlatát, az igazság és az igazságosság érvényre juttatását, az emberi egyetértés és megegyezés megvalósulását. Ténylegesen nem eljutunk a szövegértelmezéstől a

társadalmi együttélésig, hanem a szövegértelmezésben *már eleve benne rejlik* a társadalmi együttélés (35.), s ennek megértése alapján látható be az is, hogy az interpretáció elmélete nem egyszerűen csak elmélet, hanem a praxist szolgálja és mozdítja elő (vö. 40.). Olyan belátás ez, amelynek horizontjában a saját életünk számára is feltárul a hermeneutikai beállítódás applikatív jellege, úgy, ahogyan azt a tanulmány szerzője is megfogalmazta a maga számára a mottóként kiemelt gondolatban: a demokrácia mélyebb értelme szerint az életünket és a világunkat megformáló képzés és kultúra; a demokratává válás igénye egyúttal feladat is, amely mindannyiunkat érint, és tanulással jár együtt. A hermeneutika nem alkot elméleteket a demokráciáról és nem gyárt recepteket annak gyakorlásáról, miközben a hermeneutikai szemlélet és beállítódás gyakorlása – kiiktathatatlan demokratikus jellege folytán – éppen a demokrácia kultúrájának az elsajátítására tanít.

Az ismertettekén kívül a kötetben még helyet kaptak Jani Anna *Mit-dasein: A mű dologisága és a történeti ittlét igazsága* valamint Veres Ildikó *A hiány és a titok, a deficiencia és az itt-lét halandó történetiségének egzisztenciális ontologikuma – Király V. István a „gondolkodás dolgaival foglalkozó szerző”* című tanulmányai amelyek bár távolabbról kapcsolódnak az elemzett problémához, fontos szempontokat és adalékokat nyújthatnak az olvasó számára különféle részletkérdések tisztázása során.

Veress Károly

Contents

Tamás Ullmann: Orality, Literacy, Philosophy.....	1
Levente Papp: Affective Mind.....	11
Miklós Nyíró: Hermeneutics as Paradigm-Change in Social Critique.....	24
Gizella Horváth: Jacques Rancière and the Politics of Aesthetics.....	40
Veronika Darida: Giorgio Agamben and the Destruction of Aesthetics.....	56
Éva Incze: The Bending of Buildings.....	66
Pál Petki: Freedom as the Weakening of the Structure of Being.....	72
Botond Bakcsi: On Thinkability of Violence from the Perspective of Politics.....	81
Sándor Laczkó: Lying and Politics.....	89
János I. Tóth: Sustainability and Population: Globalism or Localisms.....	97
Attila Kovács: Total Consumption and Value Consciousness in the Maze of Happiness.....	108
Károly Veress: The Philosophical Actuality of the Application.....	115

Workshop

Alpár Gergely P.: A Remark about the Analysis of the Assertion.....	125
Erika Fám: Repetition. Image. Iconic Difference.....	135
Orsolya Diószegi: Temporality in Hong Kong Cinematography. Wong Kar Wai.....	144
Erzsébet Kerekes: <i>The Giving Tree</i> . Philosophy for Children Activities in Cluj.....	152

Review

Csanád Száva: From Facts to Worlds.....	160
Péter Molnár: Sensual Ideas in the 20th Century Cinematography.....	161
Erzsébet Kerekes: Who is the Hungarian Philosopher.....	165
Rebeka Incze E.: On Communication – in a Different Way.....	168
Szilárd Zoltán Ilyés: Identity Politics and/or Political Community.....	170
Botond Szilágyi: What is Spoken Around the Unspeakable.....	173
Adél Máté: Uniquenesses and Chances in the World that We Create.....	175
Márk Láng: „In the Rabbit’s Hole”.....	178
Botond Bakcsi: The Dialectics of Remembering and Forgetting.....	181
Zoltán Ákos Plesek: The Actuality and the Development of a Psycho-therapeutic School.....	185
Csilla Vincze: In the Allurement of the Meaning.....	190
Károly Veress: The Democratism of Hermeneutics.....	193

Cuprins

Ulmann Tamás Oralitate, scriitură, filozofie	1
Papp Levente: Minte afectivă.....	11
Nyíró Miklós: Hermeneutica ca schimb de paradigmă în critica socială	24
Horváth Gizella: Jacques Rancière și politica esteticii	40
Darida Veronika: Giorgio Agamben și destrucția esteticii.....	56
Incze Éva: Înclinarea clădirilor	66
Petki Pál. Libertatea ca slăbire a structurii ființei	72
Bakcsi Botond: Despre violență sub aspectul politicii	81
Laczkó Sándor: Minciune și politică	89
Tóth I. János: Sustenabilitatea și tendințele demografice: abordare globalistă sau localistă	97
Kovács Attila: Consumul total și conștiința valorii în labirintul fericirii.....	108
Veress Károly: Actualitatea filosofică a aplicării	115

Atelier

Gergely P. Alpár: O remarcă asupra analizei actului ilocuționar al aserțiunii	125
Fám Erika: Repetiție. Imagine. Diferență iconică	135
Diószegi Orsolya: Temporalitate în cinematografia din Hongkong. Wong Kar Wai	144
Kerekes Erzsébet: Copacul darnic. Activități de filozofie pentru copii la Cluj	152

Recenzii

Száva Csanád: De la fapte la scheme de lume	160
Molnár Péter: Idei senzoriale în lumea filmului din secolul 20	161
Kerekes Erzsébet: Pe cine îl considerăm filozof maghiar.....	165
Incze E. Rebeka: Despre comunicare – altfel	168
Ilyés Szilárd Zoltán: Politici identitare și/sau comunitate politică	170
Szilágyi Botond: Rostiri în jurul inefabilului.....	173
Máté Adél: Singularități și fenomene întâmplătoare în lumea noastră	175
Láng Márk: „În viziunea iepurașului”	178
Bakcsi Botond: Dialectica amintirii și a uitării.....	181
Plesek Zoltán Ákos: Actualitatea și dezvoltarea unei școli psiho-terapeutice	185
Vincze Csilla: În sfera de atracție a problemei sensului	190
Veress Károly: Caracterul democratic al hermeneuticii.....	193

Tartalom

Ullmann Tamás: Szóbeliség, írásbeliség és filozófia	1
Papp Levente: Affektív elmék.....	11
Nyíró Miklós: Hermeneutika mint társadalomkritikai paradigmaváltás	24
Horváth Gizella: Jacques Rancière és az esztétika politikája	40
Darida Veronika: Giorgio Agamben és az esztétika destrukciója	56
Incze Éva: Az épületek elhajlása.....	66
Petki Pál: A szabadság mint a lét struktúrájának meggyengítése	72
Bakcsi Botond: Az erőszak politikai elgondolhatóságáról. Támpontok egy hipotézishez	81
Laczkó Sándor: Hazugság és politika	89
Tóth I. János: Fenntarthatóság és népesedés: globalizmus vagy lokalizmus.....	97
Kovács Attila: Totális fogyasztás és értéktudat a boldogság labirintusában.....	108
Veress Károly: Az alkalmazás filozófiai aktualitása	115

Műhely

Gergely P. Alpár: Megjegyzés az asszerció illokúciós aktusának elemzéséhez	125
Fám Erika: Ismétlés. Kép. Képi differencia.....	135
Diószegi Orsolya: Időiség a hongkongi filmművészetben. Wong Kar Wai.....	144
Kerekes Erzsébet: <i>Az adakozó fa</i> . Gyermekfilozófiai foglalkozások Kolozsváron	152

Szemle

Száva Csanád: Tényektől világokig.....	160
Molnár Péter: Érzéki ideák a huszadik századi filmben	161
Kerekes Erzsébet: Ki a magyar filozófus?	165
Incze E. Rebeka: A kommunikációról – másként	168
Ilyés Szilárd Zoltán: Identitáspolitikák és/vagy politikai közösség.....	170
Szilágyi Botond: A kimondhatatlan körül kimondottak.....	173
Máté Adél: Egyediségek és véletlenek a magunk teremtette világban	175
Láng Márk: „... a Nyuszi barlangjában”	178
Bakcsi Botond: Emlékezet és felejtés dialektikája	181
Plesek Zoltán Ákos: Egy pszichoterápiás iskola aktualitása és fejlődése.....	185
Vincze Csilla: Az értelemkérdés vonzásában	190
Veress Károly: A hermeneutika demokratizmusa	193

